

Медведев В. І.,

адвокат,

аспірант кафедри цивільної юстиції та адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1105-3015>

ПРЕВЕНТИВНА ФУНКЦІЯ РОЗПОДІЛУ СУДОВИХ ВИТРАТ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

Анотація. Стаття присвячена комплексному доктринально-практичному дослідженню поточного стану нормативно-правового регулювання та правозастосовної практики розподілу судових витрат як ключового механізму протидії недобросовісній процесуальній поведінці у цивільному судочинстві України та окремих держав-членів ЄС. Обґрунтовано тезу про еволюцію розподілу судових витрат від суто компенсаторного засобу до дієвого інструменту дисциплінуючого впливу, що є закономірною реакцією на зростання поширеності процесуальних зловживань та необхідність забезпечення ефективності цивільного правосуддя.

На підставі аналізу норм Цивільного процесуального кодексу України встановлено, що законодавець інтегрував механізм розподілу судових витрат у загальну систему засобів боротьби з проявами недобросовісної поведінки, яка охоплює як загальні правила оцінки дій сторін під час судового розгляду, так і спеціальні приписи для окремих категорій проваджень. Автор окреслює низку ключових проблем правозастосування, які істотно послаблюють превентивний потенціал існуючих нормативних положень. Зокрема, критикується судова практика щодо надмірного ускладнення предмета доказування (вимога встановлення не лише факту необґрунтованих дій, а й умислу і конкретного ступеня вини), а також нерішучості суддів у застосуванні ч. 9 ст. 141 та ч. 5 ст. 142 Цивільного процесуального кодексу України у випадках закриття провадження чи залишення позову без розгляду на стадії підготовчого провадження, що позбавляє добросовісного відповідача можливості отримати відшкодування понесених судових витрат.

Значну увагу приділено порівняльно-правовому вивченню досвіду країн ЄС (Італії, Фінляндії, Швеції, Данії, Польщі, Угорщини, Литви та Мальти). Проаналізовані характерні риси застосовних у цих правопорядках правових конструкцій, як-от італійської доктрини «обов'язку лояльності й чесності» та «обтяженої відповідальності», скандинавської моделі солідарної відповідальності представника (адвоката) за спричинені витрати, центральноєвропейського підходу щодо універсалізованого застосування розподілу судових витрат за будь-яку недобросовісну процесуальну поведінку, що не обмежується лише зловживанням процесуальними правами, а також механізм подвійних судових витрат у цивільному судочинстві Мальти. З'ясовано, що європейська процесуальна методологія характеризується гнучкістю, широкою суддівською дискрецією та варіативністю підстав для відступу від загального правила розподілу судових витрат (незалежно від результату вирішення справи).

На підставі проведеного дослідження обґрунтовується висновок про необхідність концептуального переосмислення української судової практики розподілу судових витрат як інструменту протидії процесуальним зловжи-

ванням. Наголошено на потребі відходу від вузького тлумачення процесуальних норм, симпліфікації й уніфікації стандарту доказування недобросовісності та забезпечення реальної можливості компенсації судових витрат, спричинених безпідставним ініціюванням справ, незалежно від стадії їхнього завершення. Вказується, що розумна й виважена імплементація кращих європейських практик сприятиме утвердженню процесуальної добросовісності та запобіганню виснаженню ресурсу судової системи.

Ключові слова: цивільне судочинство; судові витрати; розподіл судових витрат; превентивна функція; зловживання процесуальними правами; недобросовісна процесуальна поведінка; компенсаторні засоби.

Постановка проблеми. На сучасному етапі еволюції цивільного судочинства субінститут розподілу судових витрат характеризується яскраво вираженою *поліфункціональністю*. Така його властивість обумовлюється тим, що цільове призначення розподілу судових витрат вже давно не обмежується виключно формальним («технічним») вирішенням судом за участі сторін питання про процесуальну долю понесених ними витрат. Окрім забезпечення (уможливлення) реалізації реституційно-компенсаційного механізму, розподіл судових витрат наразі орієнтований також на реальне виконання (досягнення) превентивної (детерентно-дисциплінуючої) функції. У такий спосіб він слугує ефективним процесуальним інструментом, що попереджує недобросовісну процесуальну поведінку та запобігає іншим процесуальним зловживанням.

Стан дослідження. Вагомий внесок у розробку та доктринальне осмислення системи засобів боротьби зі зловживаннями процесуальними правами зробили такі вчені-юристи: Д.Д. Лупспік [1], А.О. Монаєнко, Н.І. Атаманчук [2], А.О. Ткачук [3], В.Ю. Поліщук [4] та інші. Проте, незважаючи на академічні напрацювання цих та інших науковців, реалії судочинства вказують на необхідність пошуку нових підходів до вирішення вказаних проблем, а питання підвищення ефективності механізмів протидії зловживанню процесуальними правами через економічні (компенсаторні) важелі, насамперед розподіл судових витрат, зберігає свою актуальність.

Мета цієї статті полягає у дослідженні сучасного стану нормативно-практичної реалізації субінституту розподілу судових витрат як ключового інструменту загальної та індивідуальної превенції недобросовісної процесуальної поведінки у цивільному судочинстві України та окремих країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. Традиційно у вітчизняній науковій літературі зловживання процесуальними правами розуміється як втілення процесуальних прав всупереч меті та завдан-

ням цивільного судочинства та меті відповідних процесуальних прав, що тягне за собою фіктивність вказаних процесуальних дій, які заподіюють шкоду публічним інтересам у ефективному та справедливому здійсненні правосуддя у цивільних справах та приватним інтересам інших учасників справи [3, с. 58].

Для цілей забезпечення сталості та єдності судової практики Верховний Суд також розробив автентичну дефініцію розглядуваної процесуальної категорії. У своїх численних постановках Суд визначає зловживання процесуальними правами як форму умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їхньому призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ чи висловлення явної неповаги до суду чи учасників справи [5].

З огляду на хронічну негативну динаміку розповсюдженості випадків зловживання процесуальними правами та її деструктивний вплив на ефективність цивільного судочинства, у чинній редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [6] законодавець нарешті відійшов від позиції «мовчазного осуду» та інтегрував комплексний (доктринально-інструментальний) механізм протидії таким неналежним діям: *по-перше*, принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами було піднесено до рангу основних засад (принципів) цивільного судочинства (п. 11 ч. 3 ст. 2); *по-друге*, було впроваджено систему дієвих процесуальних запобіжників та санкцій для ідентифікації, упередження та припинення процесуальних зловживань.

У контексті інструментального блоку заслуговує на увагу класифікація засобів захисту від процесуальних зловживань, запропонована суддею Верховного Суду, к.ю.н. Д.Д. Луспеником. Науковець диференціює їх на дві групи: (1) *процедурні (процесуальні) засоби*: попереджувальні (спрямовані на недопущення) і прісичні (покликані припинити спроби); та (2) *компенсаторні засоби* (виражені у грошовому еквіваленті заходи, спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися) [1].

Солідаризуючись із запропонованим науковим підходом та беручи цю класифікацію за основу, варто констатувати, що в сучасній архітектоніці цивільного процесу України домінує місце у групі компенсаторних засобів, безумовно, посідає розподіл судових витрат.

У сфері запобігання недобросовісній поведінці розподіл судових витрат спирається на низку загальних та спеціальних нормативних приписів.

Загальні правила уповноважують суд враховувати недобросовісну процесуальну поведінку під час вирішення питання про розподіл судових витрат. Так, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 141 ЦПК України, при вирішенні питання про розподіл судових витрат суд враховує поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо. Згідно з ч. 9 ст. 141 ЦПК України, у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних

дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору. Частина 5 ст. 142 ЦПК України встановлює, що у разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача.

Водночас **спеціальні (казуальні) норми** передбачають винятки із загального порядку розподілу витрат для специфічних категорій справ. Показовими прикладами дії таких спеціальних правил є справи окремого провадження, у тому числі про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів (ст. 300⁴ ЦПК України), та про відновлення втраченого провадження (ст. 495 ЦПК України). Зазвичай, витрати у таких справах відносяться на рахунок держави. Однак, як виняток, законодавець передбачив, що у разі встановлення судом факту недобросовісності заявника, що полягає у поданні неправдивої заяви або відсутності достатніх підстав для звернення, тягар судових витрат у повному обсязі покладається на заявника.

Дослідження актуальної правозастосовної практики вітчизняних судів щодо застосування інструментарію розподілу судових витрат для боротьби з процесуальними зловживаннями дозволяє сформулювати такі узагальнені висновки.

По-перше, у переважній більшості випадків застосування судами норми ч. 9 ст. 141 ЦПК України відбувається саме у контексті вирішення питання про відшкодування (розподіл) судових витрат у справах, в яких має місце закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду. Тож, судова практика демонструє нерозривне системне тлумачення цієї норми із ч. 5 ст. 142 ЦПК України.

По-друге, аналіз усталеного підходу судів до тлумачення ч. 9 ст. 141 у взаємозв'язку з ч. 5 ст. 142 ЦПК України свідчить про: (1) встановлення досить складного термінологічного співвідношення між базовими поняттями інституту («зловживання правом», «необґрунтованість дій», «неправильність дій» тощо), та (2) формування надміру ускладненого предмета доказування.

Приміром, у постанові від 08.10.2025 року у справі № 759/16936/24 Верховний Суд зазначив таке: «для задоволення вимог про стягнення компенсації здійснених судових витрат відповідачу згідно з процесуальним обов'язком доказування необхідно довести, які саме необґрунтовані дії позивача були ним здійснені під час розгляду справи, та в чому вони полягали, зокрема, але не виключно: чи діяв позивач недобросовісно та пред'явив необґрунтований позов; чи систематично протидіяв правильному та швидкому вирішенню спору; чи недобросовісний позивач мав на меті протиправну мету – ущемлення прав та інтересів відповідача; чи були дії позивача умисні та який ступінь його вини й чим це підтверджується <...>. Конструкція ч. 5 ст. 142 та ч. 9 ст. 141 ЦПК України передбачає компенсацію здійснених відповідачем витрат, пов'язаних з розглядом справи, лише у випадку необґрунтованих дій позивача, що за обставин цієї справи апеляційним судом не встановлено» [7]. Відтак, фактично Суд висуває вимогу довести не лише сам факт необґрунтованої поведінки позивача, але й ступінь вини, умисність дій, спрямованість на ущемлення прав іншої сторони тощо. Подібний підхід фактично унеможливує застосування ч. 9 ст. 141 ЦПК України у типових ситуаціях ініціювання стороною процесу без належних правових підстав або через необачність (тобто, без умислу).

Навіть більше, суди, хоч і зазначають, що «поняття «необґрунтованість дій позивача» не є тотожним таким поняттям як «зловживання правом», «неправомірність дій» або ж «встановлення того, що спір виник внаслідок необґрунтованих дій позивача»» [8], однак насправді вони керуються тим, що «необґрунтовані дії позивача як підстава для компенсації здійснених відповідачем витрат, пов'язаних із розглядом справи, відповідно до частини п'ятої статті 142 ЦПК України передбачають свідомі недобросовісні дії позивача, які свідчать про зловживання процесуальними правами» [9].

По-третє, можливість реалізації припису ч. 9 ст. 141 ЦПК України наразі визначається судами через сукупність передумов. Приміром, як зазначив Верховний Суд у постанові від 26.01.2023 року у справі № 824/68/22, «визначаючи чи підлягає/не підлягає застосуванню частина дев'ята вказаної статті, у кожному конкретному випадку суд має, першочергово врахувати: що приписи частини дев'ятої статті 141 ЦПК України застосовуються за наявності одночасно у сукупності таких умов: 1) вирішення судом спору по суті; 2) встановлення судом одного із таких випадків: зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або коли спір виник внаслідок неправильних дій сторони» [10]. На нашу думку, така інтерпретація істотно звужує зміст норми, оскільки, з одного боку, законодавець не встановлює вимогу щодо обов'язкового вирішення спору по суті для застосування аналізованої норми, а з іншого боку, у такий спосіб фактично нівелюється первісне призначення норми – запобігання безпідставному ініціюванню та веденню судової справи, незалежно від того, чи дійшла така справа до стадії ухвалення рішення по суті.

По-четверте, попри кількісно часті посилання на ч. 9 ст. 141 ЦПК України у текстах судових рішень, дійсні випадки відступу від загального правила розподілу судових витрат на підставі цієї норми є доволі рідкісними. Зазвичай, суди обґрунтовують свої рішення диспозитивністю прав учасників справи, яке не передбачає обмежень у реалізації [11] або недоведеністю заявником (скаржником), які саме дії протилежної сторони були необґрунтованими, недобросовісними та в чому вони полягали [12], чим фактично зводять правозахисний потенціал зазначеної норми нанівель у низці категорій спорів.

По-п'яте, нерідко суди залишають без оцінки певні дії учасників справи суто з формальних причин, обумовлених стадійністю процесу.

Наприклад, у постанові від 25.09.2025 року у справі № 369/16040/24 Київський апеляційний суд відхилив посилання сторони на те, що спір виник внаслідок неправильних дій відповідача, бо «оцінка правомірності чи неправомірності дій відповідача може надаватись лише під час вирішення питання по суті спору. Разом з тим, в даній справі спір по суті не розглядався» [13].

Відтак, якщо керуватися окресленим підходом як обґрунтованим, тоді фактично, незалежно від характеру поведінки сторін, у всіх справах, які завершилися без ухвалення рішення по суті, суд *a priori* не може надавати правову оцінку їхнім діям та застосовувати норму ч. 9 ст. 141 ЦПК України виключно з тих міркувань, що у справі не відбувся перехід від стадії підготовчого провадження до стадії розгляду справи по суті.

На нашу думку, така позиція є не тільки необґрунтованою, а й навіть небезпечною, адже її втілення на практиці фактично «розв'язує руки» недобросовісним учасникам справи під час

підготовчого засідання, під час якого «не працює» норма ч. 9 ст. 141 ЦПК України, що у підсумку призводить до абсурдних наслідків: чим раніше такий учасник справи припиняє процес, тим більше він є захищеним від негативних наслідків власних дій за рахунок їх перекладення на добросовісного опонента, який не має жодного впливу на виникнення справи.

Зокрема, у постанові від 07.12.2023 року у справі № 740/1212/23 Чернігівський апеляційний суд, залишаючи без змін ухвалу суду першої інстанції про відмову у відшкодуванні судових витрат, насамперед виходив з того, що справа по суті не розглядалась, хоча при цьому і звернув увагу, що підготовче провадження тривало чотири місяці. Не надаючи цьому правової оцінки, апеляційний суд виснував, що «витрати на правничу правову допомогу виникли у відповідачки не внаслідок необґрунтованих дій позивачки, а в порядку реалізації ОСОБА_2 процесуальних прав, зокрема права на подачу відзиву та участі у судових засіданнях» [14]. Саме тому, на жаль, слід констатувати, що подібні судові рішення фактично формують нову тенденцію праворозуміння, згідно з якою, на прикладі згаданої справи № 740/1212/23, понесення судових витрат на професійну правничу допомогу вважається таким, що зумовлено не поведінкою позивача, який ініціював справу та через чотири місяці після відкриття провадження без пояснення причин звернувся із заявою про залишення позову без розгляду, а, як не дивно, саме поведінкою відповідача, який, діючи розумно, послідовно і передбачувано, у відповідь на поданий проти нього позов вимушений шукати адвоката та доручати йому як представнику підготовку і подання процесуальних документів, участь у судових засіданнях тощо.

Відтак, актуальна правозастосовна практика фактично зводить застосування ч. 9 ст. 141 ЦПК України до поодиноких випадків. Така ситуація неодмінно призводить до зменшення ефективності субінституту розподілу судових витрат, створюючи можливості для недобросовісних сторін щодо викривленого використання судового процесу для досягнення позаправових цілей, а також спричиняючи необґрунтоване виснаження процесуального ресурсу судів загальної юрисдикції.

З огляду на євроінтеграційний вектор розвитку українського права, важливим компонентом цього дослідження виступає вивчення передового досвіду країн-членів ЄС щодо особливостей використання інструментарію розподілу судових витрат для цілей сприяння утвердженню процесуальної добросовісності.

Передусім доцільно зауважити, що в юрисдикціях держав ЄС використання механізму розподілу судових витрат з окресленою метою характеризується більш комплексним та багатограним підходом, що розкривається як через варіативність форм недобросовісної поведінки, щодо яких дозволений відступ від класичного «англійського правила» (*Loser-Pays Principle*), так і в інтеграції до цього механізму додаткових елементів відповідальності, як-от відшкодування заподіяної шкоди та/або накладення штрафних санкцій. Крім того, у країнах ЄС спектр форм неналежної процесуальної поведінки, що впливають на розподіл судових витрат, є значно ширшим, ніж у вітчизняному правопорядку. Це надає судам істотно більше підстав для застосування спеціальних правил. Так, окрім класичного зловживання процесуальними правами (*abuse of process*), підставою для незастосування *Loser-Pays Principle* є також встановлення судами випадків недобросовісного ведення справи (*bad-faith proceedings*), використання тактики затягування судового про-

цесу (*dilatory tactics*), подання завідомо безпідставних позовів (*frivolous claims*), вчинення надмірних (зайвих) процесуальних дій (*redundant proceedings*) або вчинення інших протиправних дій (*wrongful acts*) тощо.

Компаративну подорож європейським правовим простором доцільно розпочати з **Італійської Республіки**. У процесуальній моделі цієї країни реалізація детерентної функції досягається через нормативні конструкції «обов'язку лояльності та чесності» (*dovere di lealtà e di probità*) та «обтяженої відповідальності» (*responsabilità aggravata*).

За загальним правилом, передбаченим у ч. 1 ст. 91 Цивільного процесуального кодексу Італії (*Codice di procedura civile*) (далі – ЦПК Італії), суддя у рішенні, яким завершує провадження у справі, зобов'язує сторону, яка програла справу, відшкодувати іншій стороні судові витрати та присуджує їх суму разом із гонораром за представництво. Однак, у ч. 1 ст. 92 ЦПК Італії закріплено важливий виняток: суддя при прийнятті рішення у порядку ст. 91 ЦПК Італії <...> може, незалежно від того, яка сторона програла справу, покласти на одну зі сторін відшкодування витрат, навіть тих, що не підлягають відшкодуванню, які вона спричинила іншій стороні через порушення обов'язку, зазначеного у ст. 88 ЦПК Італії [*dovere di lealtà e di probità*] [15].

Цей обов'язок передбачає, що сторони та їхні представники зобов'язані поводитися в суді чесно та добросовісно. Згідно з панівною в італійській правовій доктрині думкою, недобросовісна та нечесна поведінка полягає у низці дій, спрямованих не лише на викривлення нормального застосування принципу змагальності та отримання переваг внаслідок супутньої відсутності належної обачності з боку іншої сторони, але й на некоректні процесуальні маневри із затягувальною та/або надуманою метою, які перешкоджають або просто затримують хід судового процесу [16].

При цьому, як послідовно відзначає Верховний Суд Італії (*Corte Suprema di Cassazione*), зокрема у постанові від 04.09.2023 року у справі № 25677/2023, «порушення обов'язку лояльності та чесності, встановленого у ст. 88 ЦПК Італії, виправдовує відповідно до ч. 1 ст. 92 ЦПК Італії зобов'язання сторони, яка його вчинила, відшкодувати витрати протилежній стороні, які та понесла внаслідок такої протиправної поведінки, незалежно від того, чи вона програла справу. Отже, суддя, який зобов'язує сторону, що перемогла, сплатити судові витрати, не порушує принципу поразки, якщо він встановлює – з дискреційною оцінкою, яка не підлягає перегляду Верховним Судом, якщо вона належним чином мотивована з огляду на логіку та процесуальну реальність – що ці судові витрати були спричинені порушенням стороною-переможцем обов'язку за ст. 88 ЦПК Італії» [17]. Водночас у своїй постанові *Corte Suprema di Cassazione* звертає увагу на необхідності адекватного та пропорційного тлумачення цієї статті, застерігаючи, що «у разі порушення ст. 88 ЦПК Італії зобов'язання сторони, яка повністю виграла справу, сплатити судові витрати є законним, але лише в межах витрат, понесених протилежною стороною саме в результаті порушення обов'язків, що регулюються вищезазначеним положенням, та на підставі належного обґрунтування. Винятковий випадок, що регулюється ч. 1 ст. 92 ЦПК Італії, у взаємозв'язку зі ст. 88 ЦПК Італії, стосується не всіх судових витрат, а лише тих, що спричинені поведінкою, що порушує обов'язки лояльності та чесності» [18].

Примітно, що, окрім *dovere di lealtà e di probità*, спонукання сторін до добросовісної поведінки досягається за рахунок кваліфікованого правила обтяженої відповідальності, що реалізується через кумулятивне застосування паралельно з процедурою розподілу судових витрат. Ця відповідальність має таку ознаку, адже настає для зловмисного учасника справи в «обтяженому» (посиленому) вигляді за її поведінку, що призвела до легковажного судового розгляду (*lite temeraria*).

Фактично *responsabilità aggravata* полягає в обов'язку сторони – додатково до судових витрат, понесених стороною-переможцем – відшкодувати шкоду (збитки та моральну шкоду), завдану такій стороні внаслідок її вимушеної участі у безпідставному провадженні, ініційованому або підтриманому стороною, яка програла справу.

Оскільки механізм обтяженої відповідальності передбачає паралельне (додаткове) застосування відносно розподілу судових витрат у цій статті обмежимося тезою, що нормативний зміст *responsabilità aggravata* розкривається у ст. 96 ЦПК Італії, яка наділяє суд дискреційними повноваженнями за клопотанням сторони-переможця зобов'язати сторону, яка програла, відшкодувати всі збитки, завдані їй недобросовісністю (*mala fede*) або грубою недбалістю (*colpa grave*) (ч. 1), або діями, які були вчинені без належної обачності (*senza la normale prudenza*), що також можна розуміти як легку недбалість (*colpa lieve*), або присудити таке відшкодування за власною ініціативою (*ex officio*) (ч. 3), з додатковим накладення штрафу (ч. 4).

Так само, зауважимо, що згідно зі сталою практикою *Corte Suprema di Cassazione*, рішення про стягнення судових витрат у порядку ст. 88 ЦПК Італії може бути прийняте щодо сторони, яка програла справу, навіть тоді, коли щодо неї вже застосовується *responsabilità aggravata* (див., приміром, постанову № 2174 від 26.03.1986 року).

Цікаво, що скандинавські країни демонструють не менш показовий, а подекуди навіть більш прогресивний підхід, зберігаючи базову модель «англійського правила».

Зокрема, у **Республіці Фінляндія** згідно з § 1 розд. 21 Судово-процесуального кодексу Фінляндії (*Oikeudenkäymiskaari*) (далі – СПК Фінляндії), сторона, яка програла справу, несе відповідальність за всі розумні судові витрати, понесені в результаті необхідних заходів протилежній стороні, якщо інше не передбачено законом [19]. Водночас фінський законодавець передбачив детально розроблену систему спеціальних винятків, коли відповідальність за витрати може бути покладена:

(1) **на сторону-переможця**, яка (i) подала безпідставний позов; або (ii) іншим чином навмисно чи через недбалість спричинила проведення безпідставного судового розгляду – тоді така сторона несе відповідальність за судові витрати протилежній стороні, за винятком випадків, коли з огляду на обставини є підстави ухвалити, що сторони несуть відповідальність за власні судові витрати. При цьому, суд може постановити, що сторони вважають свої судові витрати збитками, якщо факт, який спричинив результат справи, не був і не повинен був бути відомий стороні, яка програла, до початку судового розгляду (§ 4 розд. 21 СПК Фінляндії);

(2) **на будь-яку сторону**, яка (i) не з'явилася до суду; (ii) не виконала ухвалу суду; (iii) подала клопотання, про безпідставність якого вона знала або повинна була знати; або (iv) іншим чином затягувала судовий процес незаконними діями, чим навмисно або через недбалість спричинила іншій стороні

витрати – тоді така сторона несе відповідальність за такі витрати незалежно від того, як інакше [за загальним правилом] мають бути відшкодовані судові витрати (§ 5 розд. 21 СПК Фінляндії).

У контексті описаної вище аналогічної ситуації в українській правозастосовній практиці особливої уваги заслуговує практика Верховного Суду Фінляндії (*Korkein oikeus*) щодо процесуальних наслідків (у розрізі розподілу судових витрат) відмови позивача від позову. Так, у своїй постанові від 08.06.2021 року у справі № ККО:2021:43 *Korkein oikeus* сформулював такі правові висновки: (1) за загальним правилом відмова від позову вважається рівнозначним закриттю провадження з точки зору відшкодування судових витрат; (2) відмова від позову по суті означає, що відповідна сторона прогала справу; (3) суд додатково повинен оцінити, чи змінив позов фактичний стан справи та чи наявні підстави для спеціального коригування розподілу витрат відповідно до § 7 розд. 21 СПК Фінляндії; (4) у будь-якому випадку відповідач вважається таким, що спричинив непотрібне судове провадження з відповідними наслідками щодо судових витрат, якщо він протиправно не проінформував іншу сторону про факт, на якому безперечно ґрунтується її право, про який ця інша сторона не знала і не повинна була знати. Якщо у цих випадках очевидно, що позивач не подав би позову, якби його було повідомлено про зазначений факт – застосуванню підлягає § 4 розд. 21 СПК Фінляндії [20].

Показово, що окрему детерентну функцію виконує і можливість притягнення до солідарної відповідальності адвоката або іншого представника. Так, згідно з § 6 розд. 21 СПК Фінляндії, після того, як стороні було надано можливість бути вислуханою, представник сторони, адвокат або юридичний радник, який у порядку § 4 або § 5, навмисно або через недбалість, спричинив іншій стороні судові витрати, зазначені в цьому розділі, може бути притягнутий до солідарної відповідальності разом із стороною за такі витрати.

Примітно, що при застосуванні цієї норми Верховний Суд Фінляндії чітко визначає: «положення § 6 розд. 21 СПК Фінляндії щодо відповідальності представника слід застосовувати більш обмежувально, ніж § 5 цього ж розділу щодо власної відповідальності сторони за судові витрати. Це ґрунтується на передумові, що завданням та обов'язком представника є моніторинг та просування інтересів свого довірителя, і що страх особистої відповідальності за судові витрати не повинен ставати фактичною перешкодою для цього. Вважається, що відповідальність [представника] за судові витрати виникає лише у випадку явно неправильної юридичної оцінки» [21].

Конкретні форми заподіяння додаткових витрат представником не поійменовані на рівні СПК Фінляндії, але з судової практики *Korkein oikeus* випливає, що заподіяння таких витрат може здійснюватися як у спосіб, зазначений у § 5, так і через вчинення інших дій, зокрема шляхом дій всупереч інструкціям довірителя, подання доказів, які не мають відношення до справи, подання необґрунтованих вимог, що призводять до необхідності подання протилежної стороною нових доказів, тощо [22].

З огляду на спільні історико-правові основи (детермінанти), не викликає подиву, що практично ідентична процесуальна модель функціонує в **Королівстві Швеція** та у **Королівстві Данія**. Так, шведський законодавець пішов далі свого фінського колеги, надавши суду повноваження вирішувати питання про солідарну відповідальність представника (адвоката) за влас-

ною ініціативою (*ex officio*), без обов'язкової процесуальної передумови у вигляді відповідного клопотання сторони-опонента (§§ 3, 6-7 розд. 18 Судово-процесуального кодексу Швеції (*Rättegångsbalken*)) [23]. Аналогічно, датський Закон про відправлення правосуддя (*Retsplejeloven*) у §§ 318-319 передбачає, що незалежно від результатів розгляду справи обов'язок відшкодування судових витрат може бути покладений: (1) на сторону, яка безвідповідально спричинила марні зустрічі, непотрібні відкладення, непотрібні докази або інші зайві процесуальні дії; (2) на сторону, яка допустила дії, що порушують обов'язок продовжувати розгляд справи з належною швидкістю, уникати зайвих процесуальних дій та досліджувати можливість мирового врегулювання ще до подання справи (§ 336a *Retsplejeloven*); (3) представника сторони за судові витрати, спричинені ними внаслідок неправомірних дій (за клопотанням протилежної сторони) [24].

Рухаємося нашим дослідженням далі та розглянемо досвід країн Центральної Європи.

Так, у **Республіці Польща** розподіл судових витрат слугує ефективним важелем, орієнтованим на одночасне запобігання як недобросовісній або очевидно неналежній процесуальній поведінці, так і безпідставним неявкам в судові засідання або на медіаційні сесії. Згідно зі ст. 103 Цивільного процесуального кодексу Польщі (*Kodeks postępowania cywilnego*), незалежно від результату справи, суд може покласти на сторону або інтервента обов'язок відшкодування витрат, спричинених їхньою недобросовісною або очевидно неналежною поведінкою (*niesumienym lub oczywiście niewłaściwym postępowaniem*) (§ 1). Це положення стосується, зокрема витрат, що виникли внаслідок ухилення від надання пояснень або надання пояснень, що не відповідають дійсності, приховування або несвоєчасного подання доказів, а також очевидно необґрунтованої відмови від участі в медіації (§ 2). Якщо сторона, попри виклик для особистої участі, не з'явилася з метою участі в процесуальній дії суду та не виправдала своєї неявки або у ході провадження без поважних причин не з'явилася на медіаційну сесію, попри попереднє надання згоди на медіацію, суд може, незалежно від результату справи, покласти на цю сторону обов'язок відшкодування витрат у частці, вищій, ніж це впливало б з результату справи, або навіть обов'язок відшкодування витрат у повному обсязі (§ 3). Про цю можливість суд роз'яснює сторонам при виклику для особистої участі або при направленні сторін на медіацію (§ 4) [25].

Інший релевантний приклад – **Угорщина**. Відповідно до ч. 2 § 86 Закону про цивільне судочинство (*Törvény a Polgári Perrendtartásról*) (далі – Закон Угорщини), сторона, яка вчиняє окремі процесуальні дії безрезультатно, необґрунтовано зволікає з вчиненням окремих процесуальних дій, пропускає судове засідання або встановлений строк, чи іншим чином – як під час судового процесу, так і до нього – спричиняє супротивній стороні зайві витрати, що входять до складу судових витрат, зобов'язана відшкодувати їх незалежно від результату розгляду справи [26]. У зв'язку з цим, важливою є правова позиція Верховного Суду Угорщини (*Kúria*), викладена ним у п.п. 26-29 постанови від 25.03.2025 року у справі № Gfv.III.30.280/2024/5, згідно з якою *Kúria* фактично визнає, що витрати, понесені стороною через дії, описані у ч. 2 § 86 Закону Угорщини, не відповідають критерію «необхідності», а відтак взагалі не можуть кваліфікуватися як судові витрати [27].

У Литовській Республіці реалізація превентивної функції здійснюється максимально широко, про що свідчить нормативне застереження про право суду відступити від загальних засад розподілу судових витрат не лише у разі допущення стороною процесуальних зловживань, а й при будь-якій іншій неналежній процесуальній поведінці (*netinkamas procesinis elgesys*). Так, згідно з ч. 4 ст. 93 Цивільного процесуального кодексу Литви (*Civilinio proceso kodeksas*), суд може відхилитися від правил розподілу судових витрат, встановлених у п.п. 1, 2 та 3 цієї статті, враховуючи, чи була процесуальна поведінка сторін належною, та оцінюючи причини, з яких були понесені судові витрати. Процесуальна поведінка сторони вважається належною, якщо вона сумлінно скористалася своїми процесуальними правами та сумлінно виконала свої процесуальні обов'язки [28]. Водночас Верховний Суд Литви (*Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*) застерігає розширювальне тлумачення, зазначаючи, що «для того, щоб мати правову підставу для відхилення від загальних правил розподілу судових витрат, застосовуючи виняток, встановлений у ч. 4 ст. 93 ЦПК Литви, має бути встановлено факт неналежної процесуальної поведінки сторони. Підставою для застосування цієї правової норми може бути не будь-яка неналежна процесуальна поведінка, а така, яка не викликає сумнівів щодо недобросовісності сторони, яка її вчинила» [29].

Завершує це різноманіття європейських підходів у межах цієї статті унікальний досвід **Республіки Мальта**, в якій у провадженнях у судах вищої інстанції, а саме в Апеляційному суді (*il-Qorti tal-Appell*) та Конституційному суді (*il-Qorti Kostituzzjonali*), діє спеціальний механізм подвійних судових витрат (*thallas spejjeż legali doppji*). Так, відповідно до ч. 4 ст. 223 Кодексу організації та цивільного судочинства Мальти (*Kodiċi ta' Organizzazzjoni u Proċedura Ċivili*) (далі – КЦС Мальти), у разі будь-якої необґрунтованої або зловмисної апеляції або повторного розгляду справи Апеляційний суд або Конституційний суд можуть присудити апелянтові подвійні судові витрати на користь відповідача. Так само згідно з ч. 9 ст. 229 КЦС Мальти, у разі будь-якої необґрунтованої або зловмисної апеляції Апеляційний суд присуджує апелянтові подвійні судові витрати на користь відповідача та може зобов'язати апелянта сплатити відповідачу суму, що не перевищує 2 329,37 € у вигляді штрафу, зберігаючи за відповідачем будь-яке право на відшкодування збитків [30].

Висновки. Узагальнення результатів цього дослідження дозволяє констатувати стійку загальноєвропейську тенденцію до остаточного трансформування субінституту розподілу судових витрат у повноцінний інструмент забезпечення процесуальної дисципліни.

Водночас сучасний стан правозастосування у національному цивільному процесі демонструє істотний розрив між нормативним потенціалом превентивної функції розподілу судових витрат та реальним рівнем (масштабом) її реалізації судами загальної юрисдикції. Видається, що ця проблематика, окрім іншого, детермінована надмірно ускладненою інтерпретацією понятійного апарату та штучним звуженням сфери застосування ч. 9 ст. 141 ЦПК України.

Порівняльно-правовий аналіз досвіду окремих країн ЄС переконливо засвідчує, що у нинішніх умовах ефективне функціонування механізму розподілу судових витрат як засобу протидії процесуальним зловживанням можливе лише за умови цілісного

підходу, який передбачає розширення предмета судової оцінки на весь спектр форм недобросовісної поведінки (не обмежується лише зловживанням процесуальними правами), гнучкість у визначенні винятків із загального правила розподілу судових витрат, а також реальну можливість покладення необґрунтовано понесених судових витрат на винних за це учасників справи та їхніх представників за умови доведення наявності причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою сторони та понесеними іншою стороною судовими витратами.

Імплементация окресленої вище методології у вітчизняне цивільне судочинство, на наш погляд, можлива за умови концептуального переосмислення сутності розподілу судових витрат як насправді ефективного компенсаторного та дисциплінуючого інструменту. Досягнення такої мети можливе за рахунок зміни вектору розвитку судової практики у напрямі спрощення та уніфікації критеріїв доведення недобросовісних дій (стандарту доказування), відмови від надмірно формального підходу до тлумачення ч. 9 ст. 141 ЦПК України та розширення меж судової дискреції під час правової кваліфікації дій учасників справи на всіх стадіях процесу.

Література:

1. Луспеник Д. Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду*. URL: <https://surl.lu/xlevxs> (дата звернення: 08.12.2025).
2. Монаснюк А. О., Атаманчук Н. І. Щодо механізмів запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1/2022. С. 343–346. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/86> (дата звернення: 08.12.2025).
3. Ткачук А. О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі України: дис. ... д-ра філософії. Київ, 2020. 220 с. URL: <https://surl.li/thmlzp> (дата звернення: 08.12.2025).
4. Поліщук В. Ю. Механізм запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 47. Том 1. С. 147–152. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-1.31> (дата звернення: 08.12.2025).
5. Постанова Верховного Суду від 11.09.2024, судова справа № 522/7830/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/auvmuw> (дата звернення: 08.12.2025).
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <https://surl.li/vprmel> (дата звернення: 08.12.2025).
7. Постанова Верховного Суду від 08.10.2025, судова справа № 759/16936/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/cc/aosber> (дата звернення: 08.12.2025).
8. Постанова Верховного Суду від 25.04.2024, судова справа № 903/1079/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/fniulo> (дата звернення: 08.12.2025).
9. Постанова Верховного Суду від 26.07.2024, судова справа № 736/1209/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/wwcgvy> (дата звернення: 08.12.2025).
10. Постанова Верховного Суду від 26.01.2023, судова справа № 824/68/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/chioau> (дата звернення: 08.12.2025).
11. Постанова Верховного Суду від 29.04.2022, судова справа № 352/744/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/tmqium> (дата звернення: 08.12.2025).
12. Постанова Верховного Суду від 03.07.2025, судова справа № 127/38592/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/ptoldm> (дата звернення: 08.12.2025).

13. Постанова Київського апеляційного суду від 25.09.2025, судова справа № 369/16040/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/dfmndf> (дата звернення: 08.12.2025).
14. Постанова Київського апеляційного суду від 07.12.2023, судова справа № 740/1212/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/dhoigg> (дата звернення: 08.12.2025).
15. Codice di procedura civile [Italia]: Regio decreto del 28.10.1940 n. 1443. Data di aggiornamento: 07.10.2025. URL: <https://surl.li/xvfofe> (data della richiesta: 08.12.2025).
16. Commentario all'art. 88 del Codice di procedura civile [Italia]. URL: <https://surl.li/gnowey> (data della richiesta: 08.12.2025).
17. Orinanza di Corte Suprema di Cassazione [Italia] del 04.09.2023, causa legale n. 23422/2020. URL: <https://surl.li/tignvt> (data della richiesta: 08.12.2025).
18. Orinanza di Corte Suprema di Cassazione [Italia] del 16.08.2025, causa legale n. 22473/2023. URL: <https://surl.li/fqdrhj> (data della richiesta: 08.12.2025).
19. Oikeudenkäymiskaari [Suomi]: Laki 01.01.1734 nro 4/1734. Päivitetty: 08.08.2025. URL: <https://surl.li/srxmtu> (viitattu: 08.12.2025).
20. Korkein oikeus päätös 08.06.2021, oikeustapaus nro KKO:2021:43. URL: <https://surl.li/yksqnc> (viitattu: 08.12.2025).
21. Korkein oikeus päätös 25.01.2005, oikeustapaus nro HD:2005:9. URL: <https://surl.li/mcytgx> (viitattu: 08.12.2025).
22. Korkein oikeus päätös 20.06.2001, oikeustapaus nro HD:2001:65. URL: <https://surl.li/tliyby> (viitattu: 08.12.2025).
23. Rättegångsbalk [Sverige]: Lag av den 18.07.1942 nr. 1942:740. Senaste ändring: 02.07.2025. URL: <https://surl.li/quftbl> (hämtad: 08.12.2025).
24. Retsplejeloven [Danmark]: Lov af 11.04.1916 nr. 90. Seneste ajourføring: 07.11.2025. URL: <https://surl.li/iwaxvs> (tilgæet: 08.12.2025).
25. Kodeks postępowania cywilnego [Polska]: Ustawa z dnia 17.11.1964. Data aktualizacji: 05.12.2025. URL: <https://surl.li/ixbglg> (data dostępu: 08.12.2025).
26. 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról [Magyarország]. Frissítés dátuma: 28.10.2025. URL: <https://surl.li/ztvexm> (hozzáférés dátuma: 08.12.2025).
27. Határozata a Kúria a 25.03.2025, számú ügyben № Gfv. III.30.280/2024/5. URL: <https://surl.li/ihrunv> (hozzáférés dátuma: 08.12.2025).
28. Civilinio proceso kodeksas [Lietuva]: įstatymas 28.02.2002 № IX-743. Atnaujtinimo data: 04.12.2025. URL: <https://surl.li/emshao> (prieigos data: 08.12.2025).
29. Nutartis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 10.06.2020, bylos Nr. e3K-3-188-403/2020. URL: <https://surl.li/tuilao> (prieigos data: 08.12.2025).
30. Code of Organization and Civil Procedure [Malta]: Act dated 01.08.1855. Date of update: 17.04.2025. URL: <https://surl.li/boggxn> (last accessed: 08.12.2025).

Medviediev V. The Preventive Role of Court Costs Allocation in Civil Litigation in Ukraine and EU Countries

Abstract. The article presents a comprehensive doctrinal and practice-oriented examination of the current state of legal regulation and judicial practice concerning the allocation of court costs as a key mechanism for countering bad-faith procedural conduct in the civil litigation of Ukraine and certain

EU member states. The author substantiates the thesis regarding the evolution of court costs allocation from a purely compensatory remedy to an effective instrument of disciplinary impact, which serves as a logical response to the increasing prevalence of procedural abuses and the need to ensure the effectiveness of civil justice.

Based on an analysis of the Civil Procedure Code of Ukraine, it is established that the legislator has integrated the mechanism of court costs allocation into the broader framework of measures aimed at addressing manifestations of bad-faith conduct, encompassing both general rules for assessing the parties' behaviour during trial and special regulations applicable to specific categories of proceedings. The author outlines a number of key issues in judicial practice that significantly weaken the preventive potential of the existing regulatory provisions. In particular, criticism is directed at the judiciary's tendency to excessively complicate the evidentiary burden (requiring proof not only of unjustified actions but also of intent and a specific degree of fault) as well as the reluctance to apply Art. 141(9) and Art. 142(5) of the Civil Procedure Code of Ukraine in cases where proceedings are closed or claims are left without consideration at the preparatory stage, thereby depriving a bona fide defendant of the possibility of recovering court costs incurred.

Considerable attention is devoted to the comparative legal analysis of the practices of several EU countries (Italy, Finland, Sweden, Denmark, Poland, Hungary, Lithuania, and Malta). The study examines the characteristic features of legal constructs applicable in these jurisdictions, such as the Italian doctrine of the "duty of loyalty and probity" and "aggravated liability", the Scandinavian model of joint and several liability of a representative (attorney) for costs incurred, the Central European approach providing for the universalized application of cost allocation in response to any form of bad-faith procedural behaviour (not limited solely to the abuse of process) as well as the mechanism of double court costs in Maltese civil procedure. It is determined that European procedural methodology is characterized by flexibility, broad judicial discretion, and a variability of grounds for departing from the general rule of cost allocation (regardless of the outcome of the case).

The study concludes that a conceptual reconsideration of Ukrainian judicial practice on the allocation of litigation costs as an instrument for countering procedural abuses is necessary. Emphasis is placed on the need to move away from overly narrow interpretations of procedural norms, to simplify and unify the standard for proving bad-faith conduct, and to ensure a real possibility for compensation of court costs arising from the unjustified initiation of proceedings, irrespective of the stage at which the case is concluded. It is argued that the prudent and balanced implementation of best European practices would foster procedural fidelity and help prevent the exhaustion of judicial system resources.

Key words: civil litigation; court costs; court costs allocation; preventive role; abuse of process; bad-faith procedural conduct; compensatory remedies.

